

Małgorzata Kuźbida¹

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

ORCID: 0000-0002-1071-8951

Edukacja mniejszości narodowych w Ukrainie w kontekście rewolucji w 2004 i 2014 roku: Między europejskimi aspiracjami a wewnętrznymi wyzwaniem

Wstęp

Początek XXI wieku ukazał światu, a szczególnie Europie, że dążenia Ukraińców do samostanowienia wykraczają daleko poza projekty ideologiczne poszczególnych partii czy kandydatów na prezydentów. To oddolna aktywność ruchów społecznych i młodego pokolenia, zwłaszcza środowisk walczących o niepodległą i demokratyczną Ukrainę z prawem do prowadzenia samodzielnej polityki międzynarodowej, stała się katalizatorem przemian w latach 2004 i 2014. W tym czasie, oprócz postulatów zwiększenia wpływu narodu na własny los, na pierwszy plan wysunęły się hasła budowy państwa demokratycznego, rozwoju samorządności, pokojowego współistnienia, poszanowania własności prywatnej, a przede wszystkim integracji ze zjednoczoną Europą. Rewolucja pomarańczowa z 2004 oraz rewolucja godności z 2014 roku mimo ich przełomowego charakteru pozostawiły w ukraińskiej przestrzeni politycznej poczucie niedokończonych reform. Ich kontynuacja będzie naturalną konsekwencją obecnych wyzwań stojących przed Ukrainą, szczególnie w kontekście geopolitycznym oraz następstw toczącego się

¹ malgorzata.kuzbida@uken.krakow.pl

konfliktu zbrojnego. Przyszły kształt państwa ukraińskiego, wpływ przemian terytorialnych, demograficznych, politycznych i ekonomicznych na jego strukturę wewnętrzną pozostają przedmiotem ożywionych debat eksperckich.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie rozwiązań prawnych implementowanych do ustawodawstwa w państwie ukraińskim, których konsekwencją może być ograniczenie działalności edukacyjnej placówek prowadzonych przez polską mniejszość narodową. Wraz z poszukiwaniem odpowiedzi na zmiany kierunków polityki bezpieczeństwa kraju następowały procesy współistniejące, których celem było zachowanie jedności terytorialnej. Jednym z nich były ustawy o języku państwowym, co dla decydentów politycznych miało być rodzajem zadośćuczynienia tym, dla których państwo niedostatecznie chroniło język ukraiński.

Paradoksalnie, podjęte działania legislacyjne stoją w sprzeczności z fundamentalnymi postulatami obu rewolucji – budową państwa prawa oraz kształtowania relacji z obywatelami w duchu poszanowania praw do ochrony dziedzictwa narodowego i kulturowego, ze szczególnym uwzględnieniem mniejszości narodowych i etnicznych. Problem oświaty mniejszości narodowych w kontekście stosunków polsko-ukraińskich nabiera szczególnego znaczenia, odślaniając złożone zależności między oboma narodami. Ta wielowymiarowa relacja, ukształtowana przez wspólną historię, pozostaje kluczowym czynnikiem wpływającym na stosunki obu państw w wymiarze geostrategicznym.

Ukraina jako podmiot prawa międzynarodowego – cele polityki zagranicznej państwa od upadku ZSRR do 2022 roku

Rozpad ZSRR dla obywateli Ukrainy był szokiem, ale również dziejową niespodzianką. Początkowo w polityce zagranicznej zachowano daleko idącą stabilność w kształtowaniu relacji z sąsiadami. Zważywszy na to, że bezwzględna zależność społeczna, polityczna i militarna od Rosji była odczuwana przez pierwsze lata niepodległości, ukraińskie elity unikały precyzyjnego określenia kryteriów, komu przysługuje prawo do bycia pełnoprawnym obywatelem państwa. Ten balans uwidocznia się już w pierwszej deklaracji, gdy światło dzienne ujrzał Akt Proklamowania Niepodległości z 24 sierpnia 1991 roku – ukraiński naród etniczny nie figuruje w nim jako podmiot samostanowienia. Zagwarantowano wówczas równe prawa wszystkim mieszkańcom kraju, umożliwiając swobodny rozwój języków i kultury narodowej, niezależnie od pochodzenia. Ów zapis chronił przede wszystkim obawy osób komunikujących się głównie po rosyjsku, dla których identyfikacja etniczna nie stanowiła czynnika rozdzielającego, co z czasem nabrało istotnego

znaczenia. W myśl tej zasady obywatelem Ukrainy był każdy, kto mieszkał w kraju, nie zastosowano zasady etniczności.

Pierwsze koncepcje określające ustawowe i ideowe warunki dla polityki bezpieczeństwa państwa określała ustawa z 16 stycznia 1997 roku o „polityce bezpieczeństwa narodowego Ukrainy” [Legucka, Malak (red.), 2008]. Jej demilitaryzacyjny charakter miał wprowadzać przede wszystkim równowagę wpływów, rozumianą jako utrzymanie wektora wschodniego, by umożliwić dalsze trwanie ukraińskiego społeczeństwa w rosyjskiej strefie wpływów. Do 2004 roku nie uważano różnic etnicznych za potencjalne zagrożenie dla stabilności państwa ukraińskiego w zakresie ładu i spokoju wewnętrznego, szczególnie w kontekście kształtowania się tożsamości narodowej jego obywateli – ukraińskiej bądź rosyjskiej.

Linia podziału zacieśniła się wraz z zakończeniem walki o fotel prezydenta Ukrainy w 2004 roku, gdy światu ukazały się „dwie Ukrainy” – rosyjskojęzyczna, popierająca Wiktora Janukowycza, i ukraińskojęzyczna, dla której Wiktor Juszczenko jako pierwszy prezydent kraju realizował politykę ukraińzacji w przestrzeni społecznej i politycznej [Riabczuk 2004]. Te dwa elementy kulturowej tożsamości małej i wielkiej ojczyzny zaczęły nabierać znaczenia wraz z zakończeniem pomarańczowej rewolucji, a apogeum osiągnęły po 2014 roku w kontekście poszukiwania odpowiedzi, na pytania, kim są Ukraińcy, czego pragną, z kim walczą, co chcą odzyskać, kto im zagraża. Narodziny orientacji prozachodniej dla wielu były pokłosiem spuścizny historycznej pozostawionej przez podziały polityczne jeszcze sprzed 1914 roku. Nim w Ukrainie wykryształizowała się jednoznacznie opcja prozachodnia, państwo przeżywało liczne wstrząsy, które odczuwa do dziś, również wśród społeczności o polskich korzeniach narodowych. Nie bez znaczenia jest to, że Polska jako pierwsza uznała Ukrainę na arenie międzynarodowej, nie stawiając żądań ochrony swoich dawnych obywateli czy oczekiwań dotyczących rewizji granic. Od pierwszych dni po 1991 roku Rzeczpospolita w relacjach obustronnych była partnerem przewidywalnym, nastawionym na pokojowe współistnienie, z czasem stając się prozachodnią podporą we współpracy z UE i NATO.

Ukraina od 2004 roku w wymiarze międzynarodowym głosiła hasła współpracy z Zachodem, dążąc do integracji z Unią Europejską. Zwrot ku Zachodowi był przesądzony. Aspiracje części narodu, wyrażane przez europeizację kraju, otworzyły przysłowiową puszkę Pandory, której konsekwencją jest pełnoskalowa wojna Rosji przeciwko Ukrainie. Państwo, którego aspiracje do stania się integralną częścią zachodniej strefy wpływów, zmienia układ sił w wymiarze geopolitycznym nie tylko Europy, ale przede wszystkim oddziałuje na Rosję w XXI wieku. Dla pokoleń Ukraińców, starających się o stworzenie niepodległego, w pełni suwerennego, niezależnego od Rosji państwa, zagrożenie militarne, w pierw uwidocznione w 2014 roku przez

separatyzm wschodnich regionów oraz utratę części terytoriów po 2022 roku jest faktem dokonanym [Klimecki, Karpus 2022]. Dlatego kształtowanie relacji z sąsiadami stowarzyszonymi w UE zaważy na dalszych układach międzynarodowych, również w trakcie akcesji. Stanowisko Polski dalece odbiega od postawy Węgier, które aktywnie sprzeciwiają się polityce ograniczania języków narodowych i etnicznych prowadzonej w systemie edukacji przez Ukrainę.

W wymiarze formalnym doktrynę o obronności kraju, kierującą zainteresowanie ku ściślejszej współpracy z NATO, zainicjowano już w pierwszych latach sprawowania urzędu przez Wiktora Juszczenkę, na fali pomarańczowej rewolucji. Mimo prób jej osłabienia w latach 2010–2014 w trakcie prezydentury Janukowycza nie udało się powstrzymać odśrodkowych tendencji wyrażanych przez społeczeństwo. Ponowne starania o podjęcie sojuszu obronnego i gospodarczego z Rosją doprowadziły do eksplozji sprzeciwu społecznego, którego konsekwencją była rewolucja godności. Ukraina dokonała wyboru, odrzuciła prorosyjskiego prezydenta, a jego kolejni następcy systematycznie opowiadają się za koniecznością integracji z UE i NATO. Ustawa o narodowym bezpieczeństwie Ukrainy, ratyfikowana przez Radę Najwyższą w 2018 roku, zamyka okres balansu [Ustawa o narodowym bezpieczeństwie... 2018]

Nim jednak zostaną ustalone kolejne etapy kształtujące ukraińską politykę zagraniczną, warto zwrócić uwagę na jeden z efektów działań podejmowanych w obszarze polityki wewnętrznej, których celem miała być ochrona narodu i języka ukraińskiego jako wyraz sprzeciwu przeciwko imperialnym działaniom Rosji. Język bowiem był i nadal jest kwestią polityczną, dotyczącą wielu sfer istnienia państwa, w tym jego bezpieczeństwa. Nie jest to zjawisko irracjonalne, biorąc pod uwagę znaczenie zrusyfikowania kraju i historyczny brak świadomości narodowej znacznej części społeczeństwa. Język przez wieki stanowił zarzewie konfliktu, zwłaszcza z Rosjanami.

Współcześnie, w XXI wieku, nadal ta linia podziału może być wykorzystywana, zwłaszcza w warunkach wojny, konsolidując ukraińską tożsamość polityczną. Dzisiaj, w obliczu wyniszczającej wojny, równoległe umacnia się nowa doktryna bezpieczeństwa Ukrainy, a kwestie języka i ochrony mniejszości narodowych nabierają znaczenia międzynarodowego, wykraczając poza wąski dogmat dzielący obywateli na swoich i obcych, etnicznych i pozaetnicznych. Rok 2022 zawsze pozostanie przełomem, zwłaszcza dla społeczności zamieszkującej Ukrainę. Walka o język będzie zarówno słabością, jak i siłą w procesie odbudowy kraju, szczególnie w kontekście odpowiedzialności społeczeństwa obywatelskiego dążącego do integracji z Unią Europejską wobec sprzeciwu wobec rosyjskiej agresji. Dla tej integracji poszanowanie praw mniejszości narodowych będzie miało znaczenie fundamentalne, również w stosunku do osób o rosyjskim pochodzeniu etnicznym.

Mniejszość narodowa w Ukrainie – język państwowy i narodowy, równowaga czy zadośćuczynienie?

Pierwsze ustawy, z pozoru chroniące ukraiński język narodowy, implemmentowano w 1989 roku, jeszcze w czasie istnienia ZSRR. Formalnie decyzja ta była przełomowa, wyraźnie wskazała podmiotowość społeczeństwa, które we własnym państwie nie odczuwało nadrzędności języka narodowego nad federacyjnym. Ustanowiła ona prawo do posługiwania się ukraińskim w urzędach, szkołach, przedsiębiorstwach na równi z rosyjskim. Ustawa o językach w Ukraińskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej dopuszczała *de facto* inne języki narodowe, przez co ten zapis stał się deklaracją pozytywnych życzeń. W praktyce nie ustanowiono ścisłych ram czy kar dla osób, które mogłyby używać innego wariantu językowego niż rosyjski i ukraiński. Krok ku ukrainizacji kraju przez język został uczyniony.

Nowym aktem prawnym w polityce narodowej i etnicznej była dopiero ustawa o mniejszościach narodowych w Ukrainie z 1992 roku. Gwarantowała ona m.in. prawo do zachowania i rozwoju tożsamości etnicznej, kulturowej, językowej i religijnej, a także prawo do nauki w języku ojczystym oraz do używania tego języka w życiu publicznym i prywatnym. Dla polskiej mniejszości najważniejszy był zapis zawarty w art. 6, zgodnie z którym „państwo gwarantuje wszystkim mniejszościom narodowym prawa autonomii narodowo-kulturalnej: posługiwania się i nauczania w języku ojczystym, czyli uczenia się języka ojczystego w szkołach podstawowych albo w narodowych stowarzyszeniach kulturalnych, rozwój narodowych tradycji kulturalnych, używanie symboliki narodowej, obchodzenie świąt narodowych, wyznawanie swojej religii, zaspokajanie potrzeb w zakresie literatury, sztuki, środków masowego przekazu, tworzenie narodowych instytucji kulturalnych oraz szkolnych i wszelką inną działalność, która nie przeczy obowiązującemu prawodawstwu” [Ustawa o mniejszościach... 1992]

Ustawa o mniejszościach została przyjęta z entuzjazmem, a państwa sąsiadujące dostrzegły wolę integracji i pokojowego współistnienia. Odebrano ją również jako sygnał głębszych reform strukturalnych, respektowania konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z 1950 roku czy też ratyfikacji protokołów dodatkowych. Dla polskiej społeczności, zwłaszcza dla osób, dla których przynależność narodowa miała znaczenie przede wszystkim symboliczne, możliwość oficjalnego stowarzyszenia się była emanacją niepodległości Ukrainy.

O stanie narodowościowym kraju świadczą badania z 2001 roku. Spis ludności, przeprowadzony również według kryterium narodowego, wskazał, że Ukraińców było 77,8%, Rosjan – 17,3% i około 5% innych narodowości. Natomiast według kryterium językowego podział był nieco inny: 67,5% osób zadeklarowało język ukraiński jako rodzimy – ojczysty, 29,9% – rosyjski,

a 3% – inne języki, w tym polski, węgierski, rumuński. Liczba osób deklarujących narodowość polską wynosiła około 144 130. Największe skupiska Polaków znajdują się w obwodach: żytomierskim (około 49 tys.), chmielnickim (około 20 tys.) i lwowskim (około 19 tys.). Należy zauważyć, że te oficjalne dane były kwestionowane przez niektóre organizacje polonijne oraz badacze. Szacunki nieoficjalne sugerują, że liczba osób pochodzenia polskiego w Ukrainie może sięgać od 900 tys. do nawet 2 mln, o czym świadczy rosnąca liczba wniosków o przyznanie prawa posiadania Karty Polaka, od 2007 aż po ich nasilenie po 2022 roku. Różnice te wynikają z różnych metodologii badań oraz kryteriów identyfikacji narodowości. Warto również pamiętać, że od ostatniego spisu powszechnego minęło wiele lat, a sytuacja demograficzna uległa zmianie [Eberhardt 2001].

Z biegiem lat kolejne pokolenia coraz swobodniej posługiwały się językiem ukraińskim. Dwujęzyczność zaczęto postrzegać jako jeden z wariantów stabilizacji państwa, na wzór Szwajcarii czy Belgii. Dla badaczy kwestia językowa miała podłoże zarówno polityczne, jak i kulturowe. Zagadnienie to ma ogromne znaczenie symboliczne, zwłaszcza dla zwolenników budowy wspólnoty etnicznej. Walka o język i tożsamość toczy się do dziś, a wojna ją nasiliła. Dotyczy ona przede wszystkim obaw o to, kto będzie w mniejszości w kraju – ci, którzy posługują się językiem agresora i utrwalają imperializm, czy ci, dla których niepodległe państwo to synonim państwa zmodernizowanego i osób władających językiem ukraińskim. Język polski nigdy w historii niepodległej Ukrainy nie stanowił podstaw do konfliktu, z czasem stał się jednym z elementów europeizacji kraju.

Polskie szkoły i placówki sobotnio-niedzielne w Ukrainie. Integracja i dezintegracja (1991–2018)

Niepodległość w 1991 roku przyniosła zmiany, a wyniki ze wszystkich 27 regionów nie różnicowały kraju według podziału językowego. Zarówno na wschodzie, jak i zachodzie opowiedziano się za niepodległością. Wraz ze zmianą ustroju rozpoczęto pracę nad nową konstytucją, ogłoszoną 28 czerwca 1996 roku. Zachowano wówczas konieczną równowagę między społecznościami, gwarantując mieszkańcom swobodny rozwój języka i kultury mniejszości narodowych [Olszański 2003].

Odrodzenie szkolnictwa w polskim językiem nauczania rozpoczyna się wraz z ożywionym życiem religijnym. Obok kościołów katolickich powstają ośrodki opiekuńczo-wychowawcze czy polskie towarzystwa kulturalno-oświatowe, inicjujące pracę szkół sobotnio-niedzielnych, a następnie placówek będących integralną częścią szkolnictwa w Ukrainie. Proces ich odbudowy był stopniowy, zależał od aktywności lokalnej mniejszości oraz

zaangażowania władz regionu czy wsparcia międzynarodowego, uzyskiwanego przede wszystkim w Polsce. Potrzebę odrodzenia jednostek dydaktycznych zgłoszono w wielu miejscowościach, również w Ukrainie wschodniej, m.in. w Charkowie. Ze względu na niedostatek wykwalifikowanych nauczycieli języka polskiego ich rozwój nie był dynamiczny, odbywał się etapami, pokonując również bariery ekonomiczne i prawne [Sawicki 2009]. Odradzające się państwo na początku swojego istnienia przychylnie odnosiło się do faktu, że jest zamieszkiwane przez społeczności, dla których prawo do pielęgnowania narodowych tradycji nie stało w sprzeczności z obywatelstwem, co społeczność polska deklarowała. Artykuły, m.in. 53, konstytucji Ukrainy stanowiły, że „obywatelom należącym do mniejszości narodowej gwarantuje się, zgodnie z ustawą, prawo do nauki w języku ojczystym lub nauki języka ojczystego w państwowych i komunalnych instytucjach nauczania albo w ośrodkach kultury narodowej”. Artykuł 9 konstytucji wskazuje, że umowy międzynarodowe przyjęte przez Radę Najwyższą Ukrainy są częścią ustawodawstwa narodowego, przede wszystkim te, które państwo podpisze w ramach bilateralnych relacji z państwami sąsiadującymi czy na poziomie prawa międzynarodowego. Nastąpiło to wraz z podpisaniem przez Ukrainę Europejskiej Karty Języków Regionalnych i Języków Mniejszości Narodowych, Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności.

Polsko-ukraińskie regulacje prawne

Polska i Ukraina od początku lat 90. starały się zachować daleko idącą poprawność polityczną we wzajemnych relacjach. Kwestie dotyczące edukacji były tym aspektem, który bez oddolnych działań, podejmowanych również przez polską mniejszość narodową, nie mógłby być realizowany. Wzrost znaczenia edukacji języka polskiego następuje równoległe ze zwiększającymi się procesami migracyjnymi Ukraińców do Polski oraz możliwością swobodnego rozwoju organizacji pozarządowych i innych aktywności społecznych rozwijanych w Ukrainie.

Regulacje prawne dotyczące nauki w języku polskim znajdują się w umowie między rządem Ukrainy a rządem Rzeczypospolitej Polskiej o współpracy w dziedzinie kultury, nauki i oświaty, podpisanej 20 maja 1997 roku. Jeden z zapisów porozumienia określa cele, które mają sprzyjać tworzeniu warunków do zachowania rozwoju i tożsamości narodowej, religijnej, kulturowej i językowej bez jakiegokolwiek dyskryminacji. Natomiast zajęcia z historii i kultury ojczystej mogły się odbywać w przedszkolach, szkołach podstawowych i średnich oraz zostać włączone do narodowych systemów edukacji [umowa Ukraina-Polska 1997].

Pierwsze lata odbudowy szkolnictwa polskiego w Ukrainie były imponujące. Stanowiło to wyzwanie również dla państwa polskiego. Wraz z rozwojem szkół stanowiących integralną część systemu edukacji powstawały szkoły sobotnio-niedzielne, w których odbywa się edukacja zarówno dla dzieci i młodzieży, jak i dla dorosłych. Intensywność i różnorodność inicjatyw edukacyjnych w ciągu 30 lat istnienia Ukrainy jest zmienna. Dzisiaj nie można mówić, że są to jednostki odpowiadające jedynie na zapotrzebowanie mniejszości narodowej, ale również ośrodki krzewiące język polski i wiedzę o kraju sąsiada, tworzące sieć aktywizacyjną dla społeczeństwa obywatelskiego.

Dokładne dane statystyczne ukazujące skalę ich działania są trudne do ustalenia, zwłaszcza na tle wielomilionowej migracji na skutek wojny z 2022 roku. Dostępne informacje uzyskane w Centrum Metodycznym Języka i Kultury Polskiej w Drohobyczu oraz w placówkach konsularnych w Ukrainie z 2015 roku podają, że istniało ponad 300 placówek. Do najważniejszych, prowadzących edukację z poszerzonym językiem polskim należą:

1. Szkoły z polskim językiem wykładowym (5): szkoła ogólnodostępna nr 24 we Lwowie, szkoła nr 10 we Lwowie, szkoła podstawowa w Łanowicach, szkoła ogólnodostępna nr 3 w Mościskach oraz szkoła podstawowa w Strzelczyskach; łącznie zarejestrowano w nich około 3000 uczniów.
2. Szkoła ogólnodostępna w Gródku Podolskim (realizująca program w klasach 1–9 – edukacja podstawowa oraz 10–11 – edukacja ogólnodostępna) w ostatnich latach przeszła znaczną transformację. Wpłynęły na nią: niekorzystne tendencje demograficzne, postępujący brak wykwalifikowanej kadry dydaktycznej oraz odmienne podejście władz samorządowych i oświatowych do realizacji misji placówki.
3. Szkoły dwujęzyczne ze specjalnie wydzielonymi klasami – 2 placówki w Iwano-Frankowsku i Szepetówce (status języka polskiego poszerzonego).
4. Szkoły średnie ukraińskie z język polski jako obowiązkowym obok innych języków do wyboru (około 147 placówek).
5. Przedszkola z polskim językiem nauczania we Lwowie, Kamieńcu Podolskim i Strzelczyskach [Raport 2015].

Dane te nie uwzględniają ośrodków umieszczonych na terenie całego kraju, których dynamiczny rozwój zaobserwowano również przed wojną. Na terenie całej Ukrainy ich liczba wzrosła wraz z implementacją do prawa polskiego możliwości posiadania Karty Polaka od 2007 roku. Wówczas zaobserwowano, zwłaszcza terenie takich ośrodków jak domy polskie, wspólnoty narodowe itp., potrzebę zwiększenia kompetencji językowych. Ich prężny rozwój sprawił, że większość takich placówek była finansowana ze środków prywatnych, dobrowolnych składek członków lub ze środków uzyskanych na podstawie dotacji za pośrednictwem Fundacji Wolność i Demokracja,

grantów od Senatu RP czy innych form wsparcia z Polski. Niektóre ośrodki zostały wpisane do pozalekcyjnego ukraińskiego systemu edukacji. Wytyczne Ministerstwa Oświaty i Nauki Ukrainy, wpisując je do swojego systemu, określały zakres ich działalności w odrębnych przepisach, wskazujących na odpowiednią liczbę godzin oraz wymagania co do używanych podręczników. Nie istnieje natomiast jednolity system certyfikowania i wydawania zaświadczeń odpowiadający standardom nakładanym na cudzoziemców przez Narodową Agencję Wymiany Akademickiej w Polsce. Każda z placówek umiejscowionych w Ukrainie wydaje jedynie zaświadczenia o znajomości języka polskiego na wybranym poziomie.

Od 2001 do 2017 roku ranga i znaczenie szkół tzw. polskich, umiejscowionych w systemie edukacji Ukrainy, uległy rewolucji. Ich znaczenie zależało od wielu aspektów, również tych społecznych, ekonomicznych, a nade wszystko politycznych. Zakończenie działalności szkół określanych jako placówki mniejszości narodowych, tzw. polskie, i zamiana ich na ośrodki ogólnonarodowe wprowadziła nowa ustawa o języku państwowym Ukrainy z 4 października 2018 roku. Jeszcze w 2017 roku weszła w życie nowelizacja ustawy oświatowej, ograniczająca zakres nauczania w języku rosyjskim oraz językach mniejszości narodowych, w tym również w języku polskim [Olszański 2019].

Ustawa o zapewnieniu funkcjonowania języka ukraińskiego jako państwowego z 16 lipca 2019 roku pierwszy raz od uzyskania niepodległości jednoznacznie nadaje pierwszeństwo językowi ukraińskiemu. Według ustawodawcy nowe zapisy miały przede wszystkim chronić język państwowy, czyli ukraiński, wprowadzając również odpowiedzialność za jego nieznaną przed wszystkim przez urzędników. Przez liczne grono polskich ekspertów została przyjęta z dystansem, co dzisiaj skutkuje ograniczeniem działalności edukacyjnej niektórych szkół stworzonych dla polskiej mniejszości narodowej.

Ustawy o oświacie precyzują program zajęć, liczbę godzin wykładowych oraz dynamikę ich realizacji opartą na języku wykładowym – polskim lub ukraińskim. Dyrektor szkoły w porozumieniu z kadrą dydaktyczną i radą rodziców ma możliwość kształtowania planu lekcji tak, aby edukacja była zgodna z państwowym programem nauczania. Na przykład najstarsza polska szkoła nr 10 im. św. Marii Magdaleny we Lwowie prowadzi zajęcia z języka polskiego, historii Polski, historii powszechnej czy geografii przede wszystkim w języku ojczystym. Na skutek wojny przedmiot: przysposobienie obronne jest już realizowany w języku państwowym [Język mniejszości narodowych... 2021]. Od 2020 roku w związku z pandemią COVID-19 nie przeprowadza się na terenie szkoły końcowego egzaminu maturalnego, określanego jako DPA [Zniesienie egzaminów... 2021]

Nie udało się sfinalizować starań o to, aby uczniowie szkół „polskich” mogli przystępować do egzaminu maturalnego w języku polskim

we wszystkich jednostkach edukacyjnych prowadzonych przez mniejszość narodową w trybie stacjonarnym w jednej placówce. Egzamin organizowany przez państwową komisję egzaminacyjną jest przeprowadzany poza placówkami szkolnymi. Uczniowie przystępujący do ZNO (czyli pozaszkolnego egzaminu oceniania – matura pozaszkolna) mają możliwość dobrowolnego wyboru przedmiotów, również w języku polskim. Chcący podjąć studia w Polsce, abiturienti wszystkich szkół ukraińskich mogą posługiwać się dyplomem uzyskanym w kraju pochodzenia, co nie stanowi barier formalnych [Szkoła dla mniejszości... 2025; Uznawanie dyplomów wydanych za granicą 1974]. Osoba posługująca się Kartą Polaka nie jest zobowiązana do posiadania na dyplomie ukończenia szkoły średniej oceny z języka polskiego jako jednego z przedmiotów wybieranych w procesie edukacji. Z biegiem lat fakt ten znacząco wpłynął na umniejszenie znaczenia tego dokumentu oraz ograniczył motywację i kompetencje młodego pokolenia polonusów z Ukrainy do pielęgnowania języka i kultury przodków już na etapie procesu edukacji. W odróżnieniu od pierwszych lat funkcjonowania szkół z polskim językiem wykładowym obecnie do Polski przybywa kolejne pokolenie polonusów, którzy nie otrzymuje kompleksowej edukacji kulturowo-językowej. Ich prawo jako mniejszości narodowej jest w tym zakresie realizowane głównie w szkołach obwodu lwowskiego. Trwałość tych placówek wynika z zaangażowania kadry dydaktycznej, postawy dyrekcji oraz wciąż żywego przekonania, że mają one wychować obywateli Ukrainy świadomych swojego polskiego pochodzenia. O ich charakterze świadczą również aktywności prowadzone w ramach świąt okolicznościowych, akademie, apele oraz komunikacja ogólnoszkolna. Możliwość ta zapewnia znowelizowana w 2020 roku ustawa o edukacji, która pozostawia znaczną swobodę w realizacji celów statutowych szkoły zgodnie z zapotrzebowaniem społecznym i osobistym zaangażowaniem władz placówki [Ustawa o edukacji... 2020].

Funkcję kustosa polskiej kultury przejęły organizacje pozarządowe i ośrodki skupione wokół kościołów, często zaktywizowane w obrębie Federacji Organizacji Polskich na Ukrainie i Związku Polaków Ukrainy. [Federacja...1991; Związek Polaków Ukrainy 1991]. Z danych statystycznych uzyskanych od Ministerstwa Oświaty i Nauki Ukrainy wynika, że w roku szkolnym 2021–2022 liczba uczniów zarejestrowanych w placówkach prowadzących język polski (określanych jako polskie) wynosiła zaledwie 950 osób. Natomiast języka polskiego jako obcego na terenie kraju uczyło się już ponad 89 tys. uczniów w 548 państwowych placówkach edukacyjnych. Największe natężenie takich szkół było w województwach lwowskim, wołyńskim i rówieńskim. Jednocześnie statystyki wskazują, że języka polskiego jako odrębnego przedmiotu uczyli się uczniowie głównie w klasach 5–9, natomiast w szkołach średnich ich liczba wzrosła z 15 do 30 tys. w 2022 roku. Ten znaczący wzrost ukazuje nową tendencję, co owocuje koniecznością standaryzacji programu nauczania,

dostępu do książek oraz kształcenia kadry dydaktycznej [W Ukrainie rośnie zapotrzebowanie... 2023]. Od decyzji władz szkoły i samorządu uzależniono, która placówka otrzyma dodatkowe dofinansowanie na kształcenie pozalekcyjne języka polskiego, biorąc pod uwagę jej specyfikę, opinię rodziców i dostępność do wykwalifikowanej kadry dydaktycznej.

Ukraina w obliczu trwającej wojny ponownie stanęła przed dylematem, jak kształtować prawa i obowiązki obywateli zgłaszających przynależność do mniejszości narodowych, zwłaszcza rosyjskiej. Usystematyzowanie prawne i społeczne roli oraz znaczenia języków mniejszości narodowych nadal stanowi w Ukrainie polityczną konieczność. Dla polskich placówek zagrożeniem może być kolejna reforma zapowiadana przez Kijów. Ministerstwo Oświaty i Nauki Ukrainy w 2025 roku rozpoczęło próby podziału szkół na podstawowe (realizujące edukację w klasach 1–9) oraz średnie (obejmujące klasy 10–12) [Jakie zmiany czekają uczniów... 2024].

Zarówno ustawa językowa, jak i wszelkie działania o charakterze międzynarodowym pokazują, z jakimi problemami społecznymi zmagają się Ukraina. Poszukiwanie narzędzi do zminimalizowania znaczenia języka rosyjskiego jest dzisiaj dla państwa odpierającego zbrojny atak wyzwaniem równie ważnym, co niebezpiecznym. Wielowiekowe współistnienie z Rosją to integralna część tożsamości narodowej Ukraińców. Równoległe umniejszanie praw pozostałych mniejszości jest przez sąsiadów odbierane jako negacja podstawowych założeń pokojowego współistnienia w ramach Unii Europejskiej. Rzeczpospolita jako jedno z nielicznych państw regionu w ostatnich latach nigdy nie wносиła pretensji o uznanie języka polskiego za równorzędny z państwowym. Wydawać by się mogło, że próby jego umniejszenia są dzisiaj formą politycznej niestaranności. Edukacja mniejszości narodowej staje się obecnie zagadnieniem kształtującym bilateralne stosunki między Polską i Ukrainą, zwłaszcza że zgodnie z ostatnimi danymi Polska jest jednym z ważniejszych partnerów gospodarczych, społecznych, militarnych i politycznych Ukrainy. Ochrona społeczności ukraińskiej w Polsce i poszerzenie jej zainteresowania krajem sąsiadów wpływają na poszukiwanie odpowiedzi, jak dzisiaj należy ułożyć wzajemne relacje, aby nie stanowiły podłoża również wewnątrzspołecznych konfliktów między narodami.

Konkludując: traktaty Unii Europejskiej podkreślają, że Unia szanuje bogatą różnorodność kulturową i językową. W rezolucji Parlamentu Europejskiego z 2018 roku podkreślono znaczenie konieczności zagwarantowania prawa do używania języków mniejszościowych oraz ochrony różnorodności językowej. Również art. 165, ust. 2 traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (TFUE) podkreśla, że „działanie Unii zmierza do rozwoju wymiaru europejskiego w edukacji, zwłaszcza przez nauczanie i upowszechnianie języków Państw Członkowskich” przy pełnym poszanowaniu różnorodności kulturowej i językowej (art. 165 ust. 1 TFUE). Ukraina, dokonując zmian w ustawie

o mniejszościach narodowych już w 2022 roku, podejmuje próby realizacji europejskich zapisów m.in. przez dofinansowanie książek i innych materiałów dydaktycznych (art. 6. ustawy o mniejszościach narodowych z 13 grudnia 2022).

Dzisiaj również państwo polskie stoi przed wyzwaniem, jak dokonać zmian w systemie edukacji, aby wesprzeć rosnącą liczbę ukraińskiej mniejszości narodowej. Wzrasta również liczba szkół z ukraińskim językiem wykładowym. Polityka edukacyjna, obok historycznej, staje się narzędziem nacisku. Jej obustronne ukształtowanie będzie niezbędnym elementem wpływającym na stosunki bilateralne, co w najbliższej przyszłości odczują obie społeczności. Z badań pokazujących stan wiedzy o wzajemnym postrzeganiu siebie przez narody Polski i Ukrainy wynika, że głównym źródłem szerzenia informacji są media społecznościowe. Pozostawienie poza oficjalnym systemem edukacyjnym tak wrażliwych kwestii z zakresu dziedzictwa kulturowego obu narodów może tworzyć pole do manipulacji i politycznej destabilizacji.

Dotychczas prawodawstwo ukraińskie nie dostrzegało potrzeby wsparcia polskich placówek edukacyjnych. Jednakże zmieniająca się sytuacja demograficzna, społeczna oraz polityczna wymaga od ukraińskich elit poszanowania prawa obowiązującego w Unii Europejskiej. Chcąc zrealizować wszystkie jego postanowienia, państwo ukraińskie będzie zmuszone podjąć zagadnienie odnowy oraz wsparcia dziedzictwa kulturowego i językowego kształtowanego przez polską mniejszość etniczną, która jeszcze pozostała w Ukrainie i wspiera jej europejskie starania. Realizacja potrzeb polskiej mniejszości narodowej wymaga od państwa ukraińskiego stabilnej, długotrwałej i opartej na wzajemności relacji polityki, w której polskość nie będzie jedynie symbolem politycznych i historycznych uprzedzeń, ale przede wszystkim odpowiedzią na potrzebę pokojowego współistnienia obu narodów. Przez poszanowanie dziedzictwa kulturowego obywateli nastąpi realizacja prawa międzynarodowego, stymulującego podstawy bezpiecznego funkcjonowania obydwu państw. Dodatkowy argument stanowi również wyzwanie, z którym będzie się mierzyć Ukraina po zakończeniu wojny, a mianowicie konieczność uzyskania szerszego wsparcia sąsiedzkiego w obliczu wzrostu znaczenia wojen hybrydowych, wykorzystujących brak wiedzy o własnym państwie, zwłaszcza u osób pozostających poza jego granicami. Nowa ukraińska diaspora rozproszona obecnie w Europie będzie nośnikiem zmian. Jej oczekiwania co do ustanowienia trwałej koncepcji polityki międzynarodowej kraju mogą wpłynąć na powodzenie projektu integracji europejskiej Ukrainy.

Bibliografia

- Art. 6 – Ustawa o mniejszościach narodowych z 13.12.2022. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3389-20#Text> (dostęp: 31.01.2025).
- Eberhardt Piotr. Polacy na Ukrainie. Spis ludności w 2001 roku. http://historia.wspolnotapolska.org.pl/materialy_historyczne/view/79 (dostęp: 31.01.2025).

- Federacja Organizacji Polskich na Ukrainie. 1991. https://pl.wikipedia.org/wiki/Federacja_Organizacji_Polskich_na_Ukrainie (dostęp: 31.01.2025).
- Jakie zmiany czekają uczniów w Ukrainie. 2024. <https://dyvys.info/2024/02/29/shkolyari-ta-studenty-u-2024-rotsi/> (dostęp: 31.01.2025).
- Język mniejszości narodowych i etnicznych w ukraińskim programie nauczania. 2021. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0235729-21#Text> (dostęp: 31.01.2025).
- Klimecki Michał, Karpus Zbigniew. 2022. *Czas samotności: Ukraina w latach 1914–2022*. Warszawa: Bellona.
- Legucka Agnieszka, Malak Kazimierz (red.) (2008). *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*. Warszawa: Rytm.
- Olszański Tadeusz A. 2003. *Trudna niepodległość: Ukraina na przełomie tysiąclecia*, Kraków: Instytut Studiów Strategicznych.
- Olszański Tadeusz A. 2019. Ukraińcy nie gęsi... Ustawa o języku państwowym na Ukrainie. *Komentarze OSW*. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2019-06-11/ukraincy-nie-gesi-ustawa-o-jezyku-panstwowym-ukrainy> (dostęp: 31.01.2025).
- Placówki oświatowe na Ukrainie. Raport. 2015. Fundacja Wolność i Demokracja. https://wid.org.pl/wp-content/uploads/Informator-Placowki-owiatowe-na-Ukrainie.pdf?utm_source=chatgpt.com (dostęp: 31.01.2025).
- Riabczuk Mykoła. 2004. *Dwie Ukrainy*. Tłum. M. Dyhas i in. Wrocław 2004
- Sawicki Krzysztof. 2009. *Raport Ambasady RP w Kijowie. Raport o sytuacji Polonii i Polaków za granicą 2009*. Warszawa: PISM.
- Szkoła dla mniejszości narodowej. https://osvita.ua/blogs/57729/#google_vignette (dostęp: 31.01.2025).
- Umowa o współpracy: Ukraina-Polska. Umowa o współpracy dziedzinie kultury, nauki i oświaty. 1997. Dz.U. 2000, nr 3, poz. 29. <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/ukraina-polska-umowa-o-wspolpracy-w-dziedzinie-kultury-nauki-i-oswiaty-16861883> (dostęp 31.01.2025).
- Ustawa o edukacji w Ukrainie. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (dostęp: 31.01.25).
- Ustawa o narodowym bezpieczeństwie Ukrainy. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (dostęp 31.01.2025).
- Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych. 1992. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12#Text> (dostęp: 31.01.2025).
- Uznawanie dyplomów wydanych za granicą. <https://www.gov.pl/web/nauka/umowy-dwustronne-dotyczace-uznawalnosci-wyksztalcenia> (dostęp: 31.01.2025).
- W Ukrainie rośnie zapotrzebowanie na naukę języka polskiego. 2023. <https://ua.pl/v-ukraini-zbilshylasia-kilkist-uchniv-kotri-vyvchaiut-polsku-movu-dani-minosvity> (31.01.2025).
- Zniesienie egzaminów maturalnych w Ukrainie od czasów pandemii COVID 2021. <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20210521-zno-skasuvannya-dpata-podannya-dokumentiv-golovne-pro-vstupnu-kampaniyu-2021/> (dostęp: 31.01.2025).
- Związek Polaków Ukrainy. 1991. <https://z-p-u.org/> (dostęp: 31.01.2025).

Streszczenie

Artykuł stanowi próbę odpowiedzi na pytanie, jakie istnieją możliwości prawne i społeczne do pokojowego współistnienia społeczności polskiej zamieszkującej Ukrainę. Jej obecność w tym kraju nie jest przypadkowa, przez lata istnienia ZSRR wszelkie aktywności narodowe były przez władze państwa ograniczane. Sytuacja uległa zmianie wraz z ogłoszeniem przez Ukrainę niepodległości w 1991 roku. Dzisiaj w obliczu wojny zasadne staje się pytanie, czy nadal istnieją przeszkody prawne i polityczne do pielęgnowania przez społeczność polską z obywatelstwem ukraińskim swojej tożsamości narodowej i kulturowej. Czy mniejszość narodowa i etniczna ma odpowiednie warunki do prowadzenia działalności edukacyjnej, społecznej czy religijnej? Należy podkreślić, że wydarzenia polityczne, takie jak pomarańczowa rewolucja z 2004 czy rewolucja godności z 2014 roku, jednoznacznie ukazały stanowisko państwa polskiego wobec Ukrainy. W obliczu tych informacji zasadne jest poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, jak dzisiaj współczesna Ukraina realizuje politykę dobrosąsiedztwa. Czy jej doktryna międzynarodowa jest zbliżona do stanowiska Polski, chociażby w przestrzeni społecznej, realizowanej w relacjach państwo-obywatel, z poszanowaniem praw mniejszości narodowych i etnicznych skupionych w państwie.

Education of national minorities in Ukraine in the context of the revolutions of 2004 and 2014: Between European aspirations and internal challenges

Abstract

This article attempts to answer the question of what legal and social possibilities exist for the peaceful coexistence of the Polish community living in Ukraine. Their presence in this country is not accidental; throughout the Soviet era, all national activities were restricted by the state authorities. This situation changed with Ukraine's declaration of independence in 1991. Today, in the face of war, it is pertinent to ask whether legal and political obstacles still exist to the cultivation of national and cultural identity by the Polish community, citizens of Ukraine. Does this national and ethnic minority have adequate conditions for conducting educational, social, and religious activities? It should be emphasized that political events such as the Orange Revolution of 2004 and the Revolution of Dignity of 2014 unequivocally revealed the Polish state's position towards Ukraine. In light of this information, it is reasonable to seek answers to the question of how contemporary Ukraine is implementing its good neighbor policy today. Is its international doctrine similar to the Polish position, at least in the social sphere, implemented in state-citizen relations, respecting the rights of national and ethnic minorities concentrated in the state?

Słowa kluczowe: edukacja, szkoła mniejszości narodowej, polska szkoła, język polski, ukrainizacja, nacja, wojna, pomarańczowa rewolucja, rewolucja godności, geopolityka, niepodległość, bezpieczeństwo

Keywords: education, national minority school, Polish school, Polish language, Ukrainization, nation, war, Orange Revolution, Revolution of Dignity, geopolitics, independence, security